Richard III was slachtoffer van

Mythe, werkelijkheid en film over Engelse vorst

De Engelse koning Richard III, aan de macht gekomen tijdens de Rozenoorlogen (1455-1485), ging de geschiedenis in als een uitzonderlijk wrede manipulator, die iedereen die hem in de weg liep liet doden. De laatste jaren is dat beeld gekanteld. De koning kwam weer in de belangstelling te staan nadat in 2012 zijn graf werd gevonden, onder een parkeerplaats in Leicester.

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio.

Lange tijd bepaalde Shakespeares toneelstuk *The tragedy of King Richard the Third* het imago van de koning, die slechts twee jaar op de troon zat, maar in die korte tijd het lot van zijn dynastie bezegelde. Zijn beruchtste wapenfeit was de opsluiting in de Tower van de twaalfjarige Edward V en zijn broertje Richard, de zoons van zijn overleden broer Edward IV. Van de jongens is daarna nooit meer iets vernomen.

Richard vergaarde en verloor zijn macht in de laatste fase van de Rozenoorlogen, een serie burgeroorlogen die werden uitgevochten tussen de aanhangers van de Yorks en die van de Lancasters, twee takken van het huis Plantagenet. Beide families claimden de Engelse troon en waren niet te beroerd om daarvoor over lijken te gaan.

In de jaren 1450 werd Engeland geregeerd door Hendrik VI, een koning uit het huis Lancaster die periodiek wegzonk in krankzinnigheid en met zijn vrouw Margaretha van Anjou geen erfgenaam leek te kunnen produceren. De naweeën van de Honderdjarige Oorlog werden in Engeland diep gevoeld: de feodale heren waren er kapitalen aan kwijtgeraakt, zonder dat het hun iets had opgeleverd. Nu werd het voor velen interessant de aanspraken op de troon van Richard van York te steunen. Toen Richard in 1460 overleed, nam zijn zoon de wapens op, om in 1461 de troon te veroveren als Edward IV. In 1470 vluchtte hij met zijn familie naar de Nederlanden voor de overmacht van de Lancasterfactie, waarna Hendrik VI nog ruim een half jaar de troon bezette. In mei 1471 kon Edward IV hem vrijwel zonder tegenstand afzetten (en waarschijnlijk direct laten doden), waarna hij regeerde tot zijn onverwachte dood in april 1483. Zijn twaalfjarige zoon zou op 22 juni worden gekroond als Edward V, onder regentschap van zijn oom Richard, de hertog van Gloucester, die in het testament van zijn broer als Lord Protector was aangewezen.

Portret van Richard III door een onbekende kunstenaar, zestiende eeuw. National Portrait Gallery, Londen.

Gewetenloos monster

Op dit punt beginnen de meningen over Richards karakter en motieven uiteen te lopen. Bij nadere beschouwing kunnen veel bekende feiten op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Shakespeare, die de voorafgaande twaalf jaar samenvatte in een bloedstollende achtbaan van moord, manipulatie en verraad in vijf bedrijven, was er duidelijk over: Richard was een gewetenloos monster, dat zonder aarzeling zijn naaste familieleden omlegde op zijn weg naar de absolute macht, en daar nog van genoot ook.

Shakespeare laat zijn Richard uit pure berekening trouwen met Anne Neville, net weduwe geworden van de door hemzelf omgebrachte kroonprins. De historische Richard was met Anne opgegroeid: hij had het grootste deel van zijn jeugd in het huis van haar vader, de hertog van Warwick, doorgebracht. Al in 1469 gingen geruchten over een aanstaand huwelijk, maar Anne werd door haar vader, die plots de kant van de Lancasters koos, aan de zoon van Henry VI geschonken. Die sneuvelde inderdaad in 1471; toen pas kregen Richard en Anne elkaar, waarschijnlijk met beider volledige instemming.

In het toneelstuk is het Richard die in zijn machtswellust eerst zijn broer George, de hertog van Clarence, laat doden, die door Edward in de Tower was opgesloten maar gratie had gekregen.

propaganda

In werkelijkheid werd George in 1478 wel degelijk geëxecuteerd op last van de koning, omdat hij (al sinds 1469) herhaaldelijk betrokken was bij complotten tegen hem. Richard zou zijn executie juist hebben willen voorkomen, maar bleef zelf steeds loyaal aan zijn oudste broer. George had zich overigens in 1472 verzet tegen Richards huwelijk met Anne, de zuster van zijn echtgenote Isabel, uit angst een deel van Warwicks erfenis aan hem te verliezen. Het was Richard die vrijwillig afstand deed van het grootste deel van waar hij recht op had.
Het is een feit dat Edward V na de dood van zijn vader maar 78 dagen koning was. Hij verdween met zijn broer in de Tower, terwijl zijn oom zichzelf uitriep tot Richard III. In het toneelstuk is dit van begin af aan Richards snode plan geweest. Het lijkt erop dat in werkelijkheid de familie van de koningin (de Woodvilles) zich na de dood van Edward IV tegen Richard keerde, door de prins onmiddellijk te willen kronen en in Richards plaats het regentschap uit te oefenen. Richard arresteerde hierop de broer van de koningin, graaf Rivers, die Edward begeleidde en bracht de jonge koning naar de Tower. Destijds fungeerde het gebouw echter als koninklijk paleis en was het de gewoonte dat een nieuwe koning hier zijn kroning afwachtte. De jongste prins werd er ondergebracht om de kroning van zijn broer bij te kunnen wonen. Zijn moeder was met zijn zussen naar Westminster Abbey gevlucht. Richard leek de kroning te willen doorzetten, maar liet op 22 juni het huwelijk van zijn broer Edward publiekelijk ongeldig verklaren: hij had niet met Elizabeth Woodville mogen trouwen, omdat hij een trouwbelofte aan een ander had gedaan. Dat maakte de troonsbestijging van Edward V, nu een bastaard, onwettig. De inwoners van Londen verzochten Richard de troon te aanvaarden, wat hij deed op 6 juli 1483. De prinsen bevonden zich op dat tijdstip nog in de koninklijke vertrekken in de Tower, maar zijn daarna nooit meer gezien. Het is nooit duidelijk geworden of Richard hen heeft laten doden. Later kwamen ook andere verdachten in beeld, waaronder zijn opvolger Hendrik VII.
Over Richards motieven voor deze staatsgreep, want dat was het, verschillen historici van mening. Misschien was hij inderdaad in de greep van machtswellust, mogelijk vreesde hij een moordaanslag door de Woodvilles, of geloofde hij werkelijk dat Edward V een bastaard was en hijzelf dus de eerste in lijn voor de troon. In de twee jaar van zijn heerschappij kreeg hij met ernstige weerstand te maken, vooral van edellieden die de vroegere koning en de Woodvilles hadden gesteund. Geruchten over de dood van de prinsen in de Tower, die uitgroeiden tot vileine propaganda tegen de 'kindermoordenaar', deden Richards populariteit geen goed.

Kundig militair met groot hart

Daartegenover staan getuigenissen die zijn weldaden voor zijn onderdanen roemen, zijn rechtschapenheid en zijn 'grote hart'. Als jongeman, tijdens het bewind van zijn broer, was hij de competente bestuurder van het noorden van Engeland, die als kundig militair de Schotten buiten hield. Als koning voerde hij een flink aantal juridische moderniseringen door, vooral in het voordeel van de armen. Na de veronderstelde samenzwering van de Woodvilles besloot Richard de familie vrij te laten en te onderhouden. Destijds was het voor koningen overigens normaal om radicaal met tegenstanders af te rekenen en de eigen belangen met geweld te verdedigen.
Toch heeft Richard zich van dubieuze middelen bediend om de troon te verwerven en te behouden. Uit gebrek aan geld en politieke steun voerde hij uiteindelijk maatregelen door die als tirannie werden ervaren, zoals afgedwongen ▸

Richard III (1995)

Regie: Richard Loncraine
Scenario: Ian McKellen, Richard Loncraine. Gebaseerd op Shakespeares *Richard III*.
Acteurs: Ian McKellen, Annette Bening, Robert Downey Jr., Maggie Smith
De film is verkrijgbaar op dvd.

Memorabele scènes uit *Richard III*

- **0.13.45-0.21.11:** Richard bewerkt Anne Neville in het mortuarium, waar ze haar dode echtgenoot beweent.
- **0.36.30-0.40.15:** De aalgladde Richard vertelt zijn broer dat diens gratiebevel Clarence niet heeft kunnen redden, en veroorzaakt zo ook nog de dood van de koning.
- **0.45.47-0.48.32:** Richard haalt zijn neefje van het station; zijn handlanger Buckingham (die sprekend op Hermann Göring lijkt) ontpopt zich tot nare samenzweerder.
- **0.54.05-01.01.33:** Na de executie van de premier zet Richard, in zwart fascistenuniform, de propagandamachine in werking. Hij accepteert met schijnbare tegenzin de kroon.
- **01.01.58-01.10.28:** Presentatie van koning Richard met veel nazivertoon. Hij beraamt de moord op de prinsen in de Tower en op zijn vrouw. Buckingham aarzelt en wordt afgedankt.
- **01.31.00-01.36.36:** De beslissende veldslag in WO II-stijl ('My kingdom for a horse!') en de ondergang van Richard.

'giften' en vervanging van bestuurders door eigen aanhangers. Zijn positie werd nog verder verzwakt door de dood van zijn enige wettige zoon en zijn vrouw, in 1484 en 1485.
Een reeds lang geplande invasie onder leiding van Hendrik Tudor, de graaf van Richmond, en andere Britse ballingen in Bretagne, had in de zomer van 1485 succes. Tudor was een nazaat van het huis Beaufort, een onwettige tak van het huis Lancaster, en van plan Elizabeth van York te trouwen, de dochter van Edward IV, een huwelijk dat hij in politiek opzicht hard nodig had.

'Richard stortte zich in het hart van de strijd, in een poging Hendrik Tudor te doden, maar werd zelf van zijn paard geschoten'

Richard sneuvelde op Bosworth Field, volgens de overlevering verraden door enkelen van zijn edelen. Waarschijnlijker is het dat het getalsmatig sterkere koninklijke leger ernstig gehinderd werd door het landschap en communicatieproblemen. Richard stortte zich in het hart van de strijd, in een poging Hendrik Tudor te doden, maar werd zelf omsingeld en van zijn paard geschoten. Hij werd gedood met acht slagen op het hoofd, waarschijnlijk van een bijl of hellebaard. Met hem kwam er een einde aan het huis Plantagenet. Hendrik Tudor werd vervolgens gekroond als Hendrik VII. Onder de eerste Tudor-heersers werd Richard III actief omgevormd tot een onmenselijke tiran, een monster met een bochel, een verlamde, klauwachtige hand, wrede gelaatstrekken en sluwe oogjes. Thomas More, William Shakespeare en enkele portretschilders droegen hun steentje bij. Getuigenissen uit Richards tijd die het tegendeel beweerden over zijn karakter en uiterlijk verdwenen naar de achtergrond. In 1924 werd de Richard III Society opgericht, met het doel grondig historisch onderzoek te doen en het beeld te nuanceren. Inmiddels heeft archeologisch onderzoek de koning in elk geval een nieuw uiterlijk gegeven.

Parkeerplaats

Na zijn dood werd Richard naakt over een paard gelegd, naar Leicester vervoerd en een paar dagen tentoongesteld. Hij is daarna op verzoek van de Franciscanen – de Greyfriars – van Leicester zonder kist begraven voor het altaar in hun kerk. Tien jaar later liet Hendrik VII er een monument op zetten. Onder Hendrik VIII werd het klooster gesloopt; het graf kwam in de tuin van een plaatselijke edelman te liggen, die het met een gedenkzuil markeerde. In de jaren 1940 werden op dit terrein bij de straat Greyfriars, waar allang geen zuil meer stond, parkeerplaatsen aangelegd. Na een zoektocht van drie jaar werd hier in 2012 het vrijwel complete skelet van Richard III aangetroffen, met tien door wapens toegebrachte wonden, inclusief een flink gat in de schedel.
Vergelijking van het mitochondriaal DNA uit de botten met dat van twee directe nazaten van Richards zuster Anne leverde duidelijke matches op. Nu kon ook worden vastgesteld dat de koning alleen een ernstige scoliose – en dus geen bochel – had, waardoor zijn schouders ongelijk van hoogte waren en hij kleiner leek dan hij was. Van de schedel is een professionele gezichtsreconstructie gemaakt, op verzoek van de Richard III Society. De vriendelijke dertiger die we hier zien lijkt onmiskenbaar op de bekende portretten, maar is misschien met opzet iets mooier gemaakt.
Het toneelstuk van Shakespeare is meer dan eens verfilmd, met grote acteurs als Laurence Olivier (1955) en Benedict Cumberbatch (2016) in de hoofdrol. Alle Richards uit de films, evenals die op het toneel, zijn in meer of mindere mate gebocheld en motorisch gehandicapt. De versie uit 1995, met een doodenge Ian McKellen, verplaatst de gebeurtenissen naar de jaren 1930.

Een reconstructie van het hoofd van Richard III. Foto: Reuters/ Andrew Winning.

Richard III ontpopt zich hier in duizelingwekkend tempo tot een dictator van het kaliber Adolf Hitler, met bijpassende beeldtaal: *over the top* uniformen, een manifestatie op Neurenbergschaal, met grote vlaggen en hysterische aanhangers. De grote zwijnenkop op de vlaggen en armbanden waar we een swastika verwachten, is op waarheid gebaseerd: Richard III voerde een wit zwijn in zijn wapen, en zijn aanhangers droegen zilveren badges in de vorm van een zwijn. De vergelijking met Hitler, een voor ons herkenbare personificatie van Het Kwaad, blijft oppervlakkig; de opkomst van de 'nazi's' gaat met grote sprongen en is vooral gebaseerd op Richards leugens, manipulaties en moordlust. De invasie en grote veldslag aan het einde zijn vormgegeven als de geallieerde overwinningen van 1944-1945.

Uniek taalgebruik

De schokeffecten en de overdrijving van Richards kwaadaardigheid treffen doel, al wordt van de kijker wel kennis van het originele stuk verwacht om de verwijzingen te kunnen volgen. Zou de toeschouwer in Shakespeares *Globe Theatre* met dezelfde emoties de opkomst en ondergang van de iconische slechterik hebben gevolgd? Het toneelstuk is in deze verfilming ingekort en voor ons herkenbaar vormgegeven, maar Shakespeares unieke taalgebruik in de dialogen en zijn zorgvuldige uitwerking van de karakters, die zijn stukken tijdens zijn leven zeer succesvol maakten, zijn gehandhaafd. Het is een hele prestatie dat de film blijft boeien, ondanks die archaïsche dialogen en de vileine monologen van de hoofdpersoon. De film roept nog meer interessante vragen op: kun je de middeleeuwse Rozenoorlogen wel vergelijken met het interbellum en de Tweede Wereldoorlog? Kun je Richard zomaar vergelijken met Hitler? Heeft de filmmaker daarmee iets willen zeggen over Shakespeares stuk of over de historische Richard III?

Voor Shakespeares tijdgenoten waren de Rozenoorlogen nog tamelijk recente geschiedenis, terwijl wij ons nauwelijks meer een voorstelling kunnen maken van de impact ervan. Waarschijnlijk kenden zij ook alleen de gekleurde versie van de feiten die hun door de Tudors al een eeuw werden voorgeschoteld. Natuurlijk gaat de vergelijking van deze middeleeuwse dynastieke veldslagen met de politieke polarisatie van het interbellum op meerdere fronten mank. Wel komen voor de huidige kijker de opmars en machtsovername van Hitler het dichtst in de buurt van de gevoelswaarde die de staatsgreep van Richard III had voor het publiek eind zestiende, begin zeventiende eeuw. Daarbij is de vergelijking van de persoon Richard III met Hitler misschien *over the top*, maar wel in lijn met Shakespeares bedoeling, waarmee nog niets beweerd is over de historische Richard III. Zo maakt deze film voor ons invoelbaar hoe krachtig propaganda ook in de zestiende eeuw kon zijn. Propaganda werd destijds door alle partijen breed ingezet, met eenzelfde desastreus effect als in de jaren dertig. Richard wist de nagedachtenis van zijn oudste broer te besmeuren door zijn huwelijk en kinderen onwettig te verklaren, de aanhangers van Hendrik VI en Edward IV konden Richard succesvol tot kindermoordenaar bestempelen. De Tudors op hun beurt zetten hun loyale kunstenaars in om zijn persoonlijkheid voor minstens vijf eeuwen duivelse proporties te geven. De hoofdrolspelers in het drama van de Plantagenets en de Tudors kunnen we inmiddels vanuit meerdere perspectieven bekijken. Dat geeft hoop voor alle grote spelers op het wereldtoneel die de geschiedschrijving niet aan hun zijde wisten te krijgen. ■

Ian McKellen speelt Richard III in de gelijknamige film uit 1995.

Verder lezen en kijken

en.wikipedia.org/wiki/Richard_III_of_England Een zeer uitgebreide, objectieve beschrijving van Richards leven en daden.
www.britannica.com/biography/Richard-III-king-of-England/Usurpation Een iets minder objectief relaas is te vinden op de Encyclopaedia Britannica.
www.apollo-magazine.com/richard-iii-tudors-hever-castle Over de invloed van de Tudors op Richards uiterlijk.
tiny.cc/K2RPP Over de identificatie van de resten onder de parkeerplaats.
tiny.cc/K2RNG Over de reconstructie van Richards uiterlijk, taalgebruik en karakter.
www.richardiii.net Website van de Richard III Society (de Ricardians), met een uitgebreide biografie en het verhaal van de vondst van Richards resten.
youtu.be/Ma1JUWqf274 Een documentaire over de vondst van de resten, de identificatie en de gezichtsreconstructie, met opmerkingen over Richards levensloop en karakter.
youtu.be/fDHDvnnK4nI Deze documentaire gaat onder andere over de lichamelijke handicaps van Richard III.